

Content analysis of the sixth grade elementary social studies textbook based on the principles of social education from the perspective of Nahj al-Balagha

Kamal Nosrati Heshi*

Mohammad Reza Dorostkarsiani**

Adil Hamidvand***

Abstract

The purpose of this study was to analyze the content of the sixth grade elementary social studies textbook based on the principles of social education from the perspective of Nahj al-Balagha. To answer the questions, the methods of documentary analysis or library method and content analysis were used. In this study, the community was equal to the sample; as the sixth elementary social studies book 2021-2022 was selected as a community and research sample. In the findings section, in order to answer questions, the book of sixth grade studies with analysis to 4 units; Texts, images, activities, and worksheets were divided. Then, the units of analysis in 10 principles of social education from the perspective of Nahj al-Balagha, including the principle of dignity, principle of unity, principle of justice, principle of participation, principle of titivation, principle of responsibility, principle of patience, principle of love, principle of freedom of expression against others, and the principle of healthy communication were organized and the results showed; Textbooks 61 times, lesson activities 88 times, images 77 times and worksheets at the end of the book in 10 times have paid attention to the principles. Therefore, in the findings section, it was shown that in all four sections of the book, in order to pay attention to all the principles, the existing capacities have not been used well, and in compiling textbooks, the executive agents are expected to use all the capacities of the book in teaching the principles.

Key Words: Nahj al-Balagha, Content Analysis, Social Studies Book, Sixth grade elementary.

* Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran (corresponding author),
kamalnosrati1367@cfu.ac.ir.

** Master's teacher, Department of General Psychology, Faculty of Psychology, Payam Noor
University, Isfahan, Iran, mrdorostkar1375@gmail.com.

*** Instructor, member of the faculty of the Department of Islamic Education, Faculty of Education,
Ardabil University of Medical Sciences, Ardabil, Iran, hamidvand@arums.ac.ir.

تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی براساس اصول

تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه

کمال نصرتی هشی*

محمدرضا درستکارسیانی**

عدیل حمیدوند***

چکیده

هدف پژوهش، تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی با تکیه بر اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه است. برای پاسخ به سؤالات، از روش‌های تحلیل اسنادی یا روش کتابخانه‌ای و تحلیل محتوا استفاده شد. در این پژوهش جامعه با نمونه برابر بود؛ به طوری که کتاب مطالعات اجتماعی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ ششم ابتدایی به عنوان جامعه و نمونه پژوهش انتخاب شد. در بخش یافته‌ها در راستای پاسخ به سؤالات پژوهش، ابتدا براساس روش کتابخانه‌ای، با مراجعه به مقالات و تألیفات مرتبط با اصول تربیت اجتماعی براساس نهج البلاغه، ۱۰ اصل تربیت اجتماعی همچون اصل عزت، وحدت، محبت، مشارکت، مسئولیت، عدالت، برقراری روابط سالم، سعه صدر، آزادی در برابر ابراز عقاید و اصل آراستگی از منابع استخراج شد. سپس کتاب مطالعات ششم به ۴ واحد متون، تصاویر، فعالیت‌ها و کاربرگ‌ها تقسیم شد. سپس واحدهای تحلیل در ۱۰ اصل نامبرده به روش تحلیل محتوا بررسی شد و نتایج نشان داد که متون درسی ۶۱ مرتبه، فعالیت‌های دروس ۸۸ مرتبه، تصاویر ۷۷ مرتبه و کاربرگ‌های پایان کتاب در ۱۰ مرتبه به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه توجه داشته است. بنابراین، در قسمت یافته‌ها نشان داده شد که در همه بخش‌های چهارگانه کتاب در راستای توجه به همه اصل‌ها از ظرفیت‌های موجود به خوبی استفاده نشده است و انتظار می‌رود عوامل اجرایی در تدوین کتب درسی از همه ظرفیت‌های کتاب در جهت آموزش اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه استفاده نمایند.

واژگان کلیدی: نهج البلاغه، تحلیل محتوا، کتاب مطالعات اجتماعی، پایه ششم ابتدایی، اصول تربیت اجتماعی، دانش آموز.

*kamalnosrati1367@cfu.ac.ir

** گروه آموزش علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

** آموزگار و کارشناسی ارشد، گروه روان‌شناسی عمومی، دانشکده روان‌شناسی، دانشگاه پیام نور، اصفهان، ایران
mrdorostkar1375@gmail.com

** مری، عضو هیئت علمی گروه معارف اسلامی، دانشکده معارف، دانشگاه علوم پزشکی اردبیل، اردبیل، ایران
hamidvand@arums.ac.ir

مقدمه

کتاب درسی، یکی از مهم‌ترین منابع یادگیری دانش‌آموزان در هر نظام آموزشی است و در ایران نیز یکی از مهم‌ترین نقش‌ها را در برنامه درسی ایفا می‌کند. به‌دیگرسخن، در ایران بیشتر فعالیت‌های آموزشی در چارچوب کتاب درسی، انجام و بیشتر فعالیت‌های آموزشی دانش‌آموز و معلم، حول محور آن سازماندهی می‌شود. این واقعیت باعث شده است که صاحب‌نظران و پژوهشگران، بررسی محتوای آموزشی دوره‌های تحصیلی را با توجه به نیازهای فراگیران، بررسی و تحلیل کنند. این بررسی و تحلیل‌ها، به برنامه‌ریزان و مؤلفان کتاب‌های درسی کمک می‌کند تا در هنگام تهیه و تدوین برای دوره‌های تحصیلی، تصمیم‌های درستی بگیرند. نوعی از تحلیل که برای برنامه‌ریزان درسی، مؤلفان و تصمیم‌گیرندگان برنامه‌های درسی دوره ابتدایی بسیار مفید و ضروری است، تحلیل محتواست. تحلیل محتوا، نوعی از تحلیل است که کمک می‌کند تا مفاهیم، اصول، انگیزه‌ها، نیازها، نگرش‌ها و تمامی اجزای مطرح‌شده در محتوای آموزشی و پرورشی کتاب‌ها مورد بررسی علمی و عملی قرار گرفته و با اهداف برنامه درسی دوره ابتدایی مقایسه شوند (عریضی و عابدی، ۱۳۸۲).

یکی از کتاب‌های مهم دوره ابتدایی، درس مطالعات اجتماعی است. با ارائه این درس در مقطع ابتدایی اهداف مختلفی دنبال می‌شود. یکی از اهداف، مربوط به قلمرو اخلاق و ایمان است. به‌عبارت‌دیگر، با آموزش این درس، انتظار می‌رود کودکانی تربیت شوند که به کشور ایران و پیشرفت و آبادانی آن، حفظ میراث فرهنگی، حفظ نظام جمهوری اسلامی و دستاوردهای انقلاب اسلامی علاقه‌مند شوند و به فرهنگ و هویت اسلامی ایرانی خود، احساس تعلق و افتخار کنند. همچنین، نسبت به رعایت تکالیف اخلاقی و وظایف فردی، اجتماعی و شهروندی در سطوح مختلف زندگی خانوادگی، مدرسه، محله، کشور و جهان احساس مسئولیت و تعهد کنند و به همکاری، مشارکت و همیاری در سطوح مختلف، علاقه‌مند باشند و نسبت به اعضای خانواده، اولیای مدرسه و خدمتگزاران جامعه احساس علاقه توأم با قدرشناسی داشته باشند. به‌علاوه به برقراری عدالت و احقاق حقوق در زندگی فردی و اجتماعی علاقه‌مند و به ظلم‌ستیزی و حمایت از مظلومان، و مستضعفان در سطوح مختلف معتقد باشند (پایگاه کتاب‌های درسی، ۱۴۰۰، ص ۴۷).

همان‌طورکه اذعان شد رعایت تکالیف اخلاقی و وظایف فردی، اجتماعی و شهروندی در سطوح مختلف زندگی خانوادگی، مدرسه، محله، کشور و جهان و احساس مسئولیت و تعهد از جمله انتظارات نظام‌های تربیتی از دانش‌آموزان است که با تدریس دروس مختلف به‌ویژه مطالعات

اجتماعی دنبال تحقق آن هست. اما مطالعه وضع موجود در ارتباط با رفتارهای تخریب‌گرایانه دانش‌آموزان در کشور ایران نشان می‌دهد، برای رسیدن به وضع مطلوب فاصله زیادی وجود دارد. برای مثال، در زمینه رفتار تخریب‌گرایانه طبق گزارش قاسم‌زاده اجیرلو، معینی و کرم‌پور (۱۳۹۹)، سپهوند، عارف‌نژاد، فتحی چگنی و سپهوند (۱۳۹۹)، اشرف سمنانی (۱۳۹۸) و کریمی منجرمونی و فرهمند (۱۳۹۵)، رفتار تخریب‌گرایانه یا «تخریب اموالی عمومی»، از جمله آسیب‌های اجتماعی است که در طی نیم قرن اخیر و در شهرهای بزرگ جهان و از جمله شهرهای کوچک و بزرگ ایران به‌کرات دیده شده و نیازمند توجه جدی مسئولان و سیاست‌گذاری‌های ضروری است. چون یکی از انواع آسیب‌های اجتماعی است که سالیانه، هزینه‌های گزافی را بر شهرداری‌های شهرهای بزرگ کشور تحمیل می‌کند. پس در جهت کاهش و از بین بردن رفتارهای نابهنجار دانش‌آموزان باید اقدامات اساسی صورت پذیرد و در این میان به‌خاطر رسالت درس مطالعات اجتماعی در جهت تربیت اجتماعی و ایجاد رفتارهای بهنجار دانش‌آموزان همچنان باید در محتوای دروس آن تجدیدنظر صورت پذیرد.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد پژوهشگران زیادی اصول تربیت اجتماعی را یا از منظر نهج‌البلاغه، اسلام و یا در دیگر کشورها بررسی کرده‌اند. برای مثال، افخمی اردکانی و بهشتی (۱۳۸۶) در پژوهش خود به تبیین مبانی و اصول تربیت اجتماعی پرداخته‌اند. در پژوهشی دیگر مزروقی و اناری‌نژاد (۱۳۸۶) تربیت اجتماعی را از منظر نهج‌البلاغه بررسی و تحلیل کرده‌اند یا فدایی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود روش‌های تربیت اجتماعی و اخلاقی از منظر نهج‌البلاغه را بررسی کرده‌اند. میرزا محمدی، نانکلی و ایمانی (۱۴۰۰) نیز به تبیین تربیت اجتماعی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و تحلیل آن براساس نظریه تربیت اجتماعی فارابی پرداخته‌اند.

همچنین، اسدی و نعیمی (۱۴۰۰) الگوی نظری تربیت اجتماعی کودکان از منظر قرآن را ارائه کرده‌اند. در پژوهشی دیگر جان‌نثاری و واعظی (۱۳۹۸)، نقش‌های الگویی در تربیت اجتماعی از منظر قرآن را بررسی و تحلیل کرده‌اند. در پژوهش حسینی‌زاده و موسوی (۱۳۹۷) نیز به بررسی مبانی تربیت اجتماعی با استناد بر منابع اسلامی پرداخته شده و همچنین قدمیاری (۱۳۹۵) به بررسی تربیت اجتماعی از دیدگاه امام علی (علیه السلام) و برنامه آموزش فلسفه کودک پرداخته است. از آنجایی که خلاصه‌ای از یافته‌های برخی از پژوهش‌های مرتبط با موضوع این پژوهش در پاسخ به سؤال اول آورده شده است، در این قسمت از ذکر آنها خودداری می‌شود.

همچنین، گفتنی است در ارتباط با بحث تربیت اجتماعی، تحقیقاتی در خارج از کشور صورت گرفته است. برای مثال، کالوو-ساستره^۱ (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان «آموزش تربیت اجتماعی با و از طریق گروهی»، می‌نویسد این مدل افزون‌بر ارائه یک الگوی آموزشی در بحث تربیت اجتماعی با گروه‌ها، یادگیری را از طریق گروه‌ها ارتقا می‌دهد و نتایج مثبتی را نشان می‌دهد که می‌تواند به دیگر موضوعات در آموزش عالی در زمینه اجتماعی هم در اسپانیا و هم در دیگر زمینه‌های بین‌المللی تعمیم یابد.

در پژوهش کامپیلو، ساز و سانچز^۲ (۲۰۱۴) با عنوان «اخلاق موقعیتی و حرفه‌ای شدن تربیت اجتماعی»، این نتیجه حاصل شد که بیشتر ملاحظات اخلاقی مرتبط با فعالیت‌های حرفه‌ها، از جمله تربیت اجتماعی، با استفاده از مجموعه‌ای از اخلاق حرفه‌ای مطرح شده‌اند که غالباً با اصول و الزاماتی مرتبط هستند که آرزوی جهانی شدن دارند؛ اما ارتباط کمی با موقعیت‌های واقعی و خاص دارند. در نتیجه آنها در مقاله خود، تفسیری از اخلاق مرتبط با حرفه مربی اجتماعی را از موقعیت‌هایی ارائه می‌دهند که کمتر متعالی و ماندگارتر هستند. چنین تفسیری مبتنی بر عملکرد حرفه‌ای و از موقعیت‌های واقعی و رابطه‌ای است که مریبان اجتماعی در زمینه‌های واقعی که در آن کار می‌کنند تجربه کرده‌اند.

در پژوهش کیم^۳ (۱۹۹۳) با عنوان «برنامه درسی تربیت اجتماعی برای کودکان کره‌ای»، نشان داده شد که باید ادغام تربیت اجتماعی در دیگر حوزه‌های برنامه درسی و تحقیق در مورد شیوه‌ها بحث شود و همچنین او در پژوهش خود پیشنهاد می‌کند که بهبود برنامه درسی باید همراه با بهبود کیفیت آموزش معلمان اتفاق بیفتد. معلمان باید تأکید زیادی بر ادغام تربیت اجتماعی در تمام جنبه‌های برنامه درسی در برنامه‌های پیش دبستانی موجود داشته باشند.

استنلی^۴ (۱۹۸۱) در پژوهشی تحت عنوان «به سوی بازسازی تربیت اجتماعی» می‌نویسد این دومین مقاله از دو مقاله‌ای است که به عقلانیت بازسازی‌گرایانه برای تربیت اجتماعی می‌پردازد. در مقاله اول اصول اساسی بازسازی‌گرایی رادیکال توضیح داده شد و منطق بازسازی‌گرای رادیکال برای تربیت اجتماعی ترسیم گردید و در این مقاله هم دو هدف اساسی دنبال می‌شود: ابتدا، میزان انعکاس اصول بازسازی‌گرایی رادیکال در پنج منطق غالب برای تربیت اجتماعی مدرن بررسی می‌شود و دوم، اصول اساسی بازسازی بنیادی به‌عنوان معیاری برای تحلیل کفایت پنج دلیل مدرن

1. Calvo-Sastre

2. Campillo, Sáez & Sánchez

3. Kim

4. Stanley

استفاده می‌شود. طبق اثر فصل هشتم: فرایند تربیت اجتماعی در مدرسه^۱ (۱۹۸۰) اذعان شده است که تربیت اجتماعی به معنای آماده‌سازی سازمان یافته و هدفمند نسل جوان برای زندگی است و در معنای محدودتر نیز تربیت اجتماعی عبارت از تأثیر هدفمند و روشمند بزرگسالان بر رفتار کودکان و نوجوانان است.

گفتنی است با وجود تحقیقات مختلفی که توسط پژوهشگران در محتوای درس مطالعات اجتماعی در جهت شناسایی کاستی‌های آن تحقق یافته است، تا به حال براساس اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج‌البلاغه، به تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پرداخته نشده است. از این رو، به منظور غلبه بر مسائل ذکر شده و همچنین در راستای تربیت اجتماعی کودکان و از آنجایی که نظام آموزشی هر کشوری مبتنی بر ارزش‌های حاکم در آن جامعه است و در کشور ایران طبق سند تحول بنیادین الگوی مطلوب تربیت رسمی و عمومی باید نشانه‌های بارزی از وابستگی به تمدن اسلامی-ایرانی را نیز به همراه داشته باشد، پس در این پژوهش، با تکیه بر اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج‌البلاغه، به تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی پرداخته می‌شود تا مشخص شود به چه میزان در محتوای کتاب مطالعات اجتماعی به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج‌البلاغه توجه شده است. امید است از طریق نتایج این تحقیق در جهت تربیت اجتماعی و کاهش رفتارهای ناهنجار دانش‌آموزان و با توجه به آموزه‌های اسلامی بتوان اقداماتی را انجام داد.

سؤالات پژوهش

۱. اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج‌البلاغه کدام‌اند؟
۲. در متون کتاب درسی مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی، به چه میزان به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج‌البلاغه توجه شده است؟
۳. در فعالیت‌های کتاب درسی مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی، به چه میزان به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج‌البلاغه توجه شده است؟
۴. در تصاویر کتاب درسی مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی، به چه میزان به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج‌البلاغه پرداخته شده است؟
۵. به چه میزان در کاربرگ‌های کتاب درسی مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی، به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج‌البلاغه توجه شده است؟

1. Chapter 8: The Social Education Process in The School

۶. میزان توجه به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی به چه صورتی است؟

روش‌شناسی پژوهش

روش جمع‌آوری اطلاعات در پاسخ به سؤال اول پژوهش، از بین چهار روش اصلی که مارشال و راسمن^۱ برای جمع‌آوری اطلاعات در تحقیق کیفی نام برده‌اند، شیوه بررسی اسناد و مدارک و یا روش کتابخانه‌ای است. در واقع، یکی از مهم‌ترین بخش‌های هر کار تحقیقی رجوع به منابع موجود در کتابخانه‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی است. اگر پژوهشگر با استفاده از مدارک و اسناد می‌خواهد تحقیق کند، همچون در پاسخ به سؤال اول پژوهش، باید بداند که بیشتر منابع را می‌تواند در کتابخانه‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی آنلاین پیدا کند؛ از این‌رو روش استفاده از اسناد و مدارک را روش کتابخانه‌ای نیز می‌نامند.

حتی در پژوهش‌هایی که به صورت کمی انجام می‌شود، بر پژوهشگر لازم است شیوه‌های صحیح بررسی اسناد و مدارک را فرا بگیرد؛ زیرا هیچ تحقیقی نباید بدون آگاهی از تحقیقات قبلی در زمینه مورد نظر صورت گیرد، چه بسا که موضوع مورد نظر پژوهشگر، بارها از زوایای مختلف بررسی شده باشد. صاحب‌نظران روش یادشده را جامع‌ترین روش می‌دانند؛ زیرا این شیوه نوعی استراتژی تحلیلی بوده و این روش از دیگر روش‌های کیفی، عینی‌تر است (مارشال و راسمن، ۱۳۷۷، ص ۱۱۹). پس با شیوه بررسی اسناد و مدارک و یا روش کتابخانه‌ای با مراجعه به مقالات و تالیفات مرتبط با نهج البلاغه، ده اصل تربیت اجتماعی همچون اصل عزت، وحدت، محبت، مشارکت، مسئولیت، عدالت، برقراری روابط سالم، سعه صدر، آزادی در برابر ابراز عقاید و اصل آراستگی از منابع شناسایی شد. گفتنی است پژوهشگران این مقاله به صورت فردی هیچ استنتاجی از مطالعه مقالات نداشته‌اند و اصول تربیت اجتماعی که در پاسخ به سؤال اول ذکر شده است، بدون هیچ دخل و تصرفی از منابع موجود گردآوری شده است.

در ادامه، برای پاسخ به سؤالات دیگر پژوهش، روش تحلیل محتوا استفاده شد. روش تحلیل محتوا در طبقه‌بندی تحقیقات توصیفی قرار می‌گیرد. تحلیل محتوای یک کتاب به ما نشان می‌دهد که کتاب مورد نظر از چه مطالبی تشکیل شده است، چه نکاتی در آن بیشتر مورد تأکید قرار گرفته است، مطالب به چه ترتیبی ارائه شده‌اند، مطالب ارائه شده از چه نوعی هستند و چه نوع نظام نمادگذاری استفاده شده است. یافتن نسبت بین هدف و محتوای کتاب، از اهداف تحلیل محتوا

1. Marshall & Rossman

می باشد (نورالهی، ۱۳۹۵) و برای تحلیل محتوا مراحل زیادی طی می شود که عبارت اند از: مرحله قبل از تحلیل (آماده سازی و سازمان دهی)؛ مرحله بررسی مواد (پیام) و مرحله پردازش داده ها. گفتنی است که جامعه آماری مورد تحلیل این پژوهش، کتاب مطالعات اجتماعی ششم، چاپ ۱۴۰۰-۱۴۰۱ می باشد. این کتاب شامل ۱۲ فصل و در قالب ۲۴ درس می باشد و همان طور که اذعان شد با توجه به روش تحلیل محتوا، کتاب مطالعات اجتماعی ششم به چهار واحد تحلیل (متن کتاب درسی، فعالیت، تصویر، کاربرد) تقسیم بندی شد. سپس هر کدام از واحدهای تحلیل به ترتیب بررسی شد. در واقع، در این مرحله ملاک بررسی چهار واحد تحلیل همچون متن کتاب درسی، فعالیت، تصویر و کاربرد درس مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی، اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه بود که در پاسخ به سؤال اول پژوهش به شناسایی آنها پرداخته شد. به عبارتی هدف این بود تا بررسی شود به چه میزان به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه در متن کتاب درسی، فعالیت، تصویر و کاربرد درس مطالعات اجتماعی توجه شده است و سرانجام در جهت تکمیل فرایند تجزیه و تحلیل اطلاعات از شاخص های آمار توصیفی همچون فراوانی و درصد استفاده شد.

یافته ها

در بخش یافته ها به ترتیب سؤالات پژوهش، به ارائه یافته ها و داده های پژوهش پرداخته می شود:

سؤال ۱. اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه کدام اند؟

جدول ۱. اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه

تعاریف	اصول تربیت اجتماعی
عزت در لغت، به معنای صلابت، قوت و حالت شکست ناپذیری می باشد. عزت حالتی است که نمی گذارد انسان مغلوب کسی و چیزی شود و شکست بخورد (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۹).	عزت
امام علی (علیه السلام) فرموده اند: «فالموت فی حیاتکم مقهورین و الحیاة فی موتکم قاهرین» (خطبه/ ۵۱). مردن این است که مغلوب و مقهور و توسری خور دیگران باشی ولو روی زمین راه بروید و زندگی این است که پیروز باشید ولو زیر خاک باشید.	آراستگی
اصل آراستگی مبین این امر است که در جریان تربیت، باید صورت هر آنچه که عرضه می شود را نیک آراست، تا رغبت ها در مرتبه برانگیخته شود. البته در اصل آراستگی، می توان از دو نوع آراستگی از بعد روانی-درونی، و از بعد واقعیت خارجی موضوع تربیت بحث نمود. منظور از آراستگی باطنی همان آراستگی در نیت و باطن هر عمل است که شخص در درون خود، قصد انجام کاری می کند (بهشتی و اردکانی، ۱۳۸۶).	
باید طبق این اصل مرتبه به گونه ای تربیت شده باشد که قصد و نیت باطنی اش را پاک و الهی گرداند؛ زیرا اگر نیت ناپسند داشته باشد، آنگاه در ظاهر عمل او نیز مؤثر می افتد و آراستگی های ظاهری تأثیر جدی در او نمی گذارد (خطبه/ ۱۵۴).	

مسئولیت	<p>اصل مسئولیت بیان‌کننده این حقیقت است که باید مقاومت فرد را در قبال شرایط افزایش داد و او را آنچنان گرداند که به جای پیروی از فشارهای بیرونی، از رهیافت‌های درون خود تبعیت کند. این پیروی از رهیافت‌های درونی را احساس مسئولیت یا احساس تکلیف می‌نامیم (بهشتی و اردکانی، ۱۳۸۶).</p> <p>در همین راستا امام علی تنها پذیرش خلافت را در خطبه شقشقیه احساس مسئولیت نسبت به مردم بیان می‌کند: «سوگند به خدایی که دانه را شکافت و جان را آفرید، اگر حضور فراوان بیعت کنندگان نبود و یاران حجت را بر من تمام نمی‌کردند و اگر خداوند از علما پیمان نگرفته بود که در برابر شکم بارگی ستمگران و گرسنگی مظلومان، سکوت نکنند، مهار شتر خلافت را بر کوهان آن انداخته، رهایش می‌ساختم و آخر خلافت را با کاسه اول آن سیراب می‌کردم» (نامه/۴۷).</p>
وحدت	<p>امام علی (علیه السلام) در این باره می‌فرماید: همانا هر مسلمانی با مسلمان دیگر برادر است. پس القاب زشت بر هم ننهید و دست از یاری هم نشویید که همانا شرایع و قوانین دین یکی و راه‌های آن هموار و مستقیم است، هرکه قدم در آن نهد، به مقصد رسد و غنیمت برد و هرکه بدان راه نرود، گمراه شود و پشیمانی برد (نامه/۶۵).</p>
عدالت	<p>یکی از اصول تربیت اجتماعی، اصل عدالت اجتماعی است که منظور آن است که انسان نسبت به حقوق دیگران از حق تجاوز نکند و تحت تأثیر عواطف و احساسات قرار نگرفته، از راه راست منحرف نشود. علی (علیه السلام) در تعریف و معنای عدل می‌فرماید: «العدل یضع الامور مواضعها»؛ (۱) عدل، هر چیزی را در جای گاه خود قرار می‌دهد و حق هر کسی را که در آفرینش معین شده، تأمین می‌کند (حکمت/۴۳۷). در واقع مفهوم عدالت این است که استحقاق‌های طبیعی و واقعی افراد در نظر گرفته شود و به هر کس برحسب کار و استعداد و لیاقتش، امتیاز داده شود.</p>
مشارکت	<p>مشارکت افراد در انجام امور اجتماعی به عنوان یک اصل اجتماعی اساس زندگی بشر و عامل اصلی در پیشرفت‌ها و پیروزی‌های روزافزون است؛ به‌گونه‌ای که بدون آن، هیچ جامعه‌ای شکل نخواهد گرفت و مسیر کمال را طی نخواهد نمود. به همین دلیل آیین اسلام رعایت این اصل را در جامعه ضروری دانسته و مسلمان را به همکاری هرچه بیشتر فراخوانده است (مزرقی و اناری‌نژاد، ۱۳۸۶).</p> <p>امام علی (علیه السلام) در بحث مشارکت، همه مردم را نیازمند یکدیگر دانسته و این نیاز را همیشگی و همچون نیاز انسان به اعضا و جوارح خویش معرفی می‌کند (حکمت/۱۴۲). پس اساس زندگی اجتماعی بر مشارکت پایه ریزی شده است و نظام بنیادین اسلام بسیاری از قوانین اجتماعی خود را بر اصل مشارکت اجتماعی استوار نموده است. بنابراین، بجاست که در عرصه تربیت اجتماعی همواره این اصل را مطرح نظر قرار داده و در پرورش روحیه گرایش کودکان و نوجوانان، از همان مراحل اولیه تربیت به مشارکت و همکاری در امور جمعی همت گماشته شود؛ در این راستا محیط خانه به‌عنوان اولین جایگاه تربیت اجتماعی و آنگاه محیط بازی و نیز مدرسه که در آنها جمع‌کنی از دوستان و همسالان در تربیت اجتماعی و رشد شخصیت کودک تأثیر گذارند، می‌توانند زمینه‌های بسیار مناسبی را برای شکل‌گرفتن روحیه مشارکت در فرد فراهم آورند (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۳۷۷).</p>
محبت	<p>امام علی (علیه السلام) در گفتار حکیمانه خود در نهج‌البلاغه اشاره به آثار محبت و دوستی با مردم کرده‌است و می‌فرماید: «اظهار محبت و دوستی با مردم نیمی از عقل است» (حکمت/۱۴۲). تعبیر به «نیمی از عقل» اشاره به این است که کاری است فوق‌العاده عاقلانه و منظور از «محبت» این است که کارهایی انجام دهد که نشانه کمال محبت و دوستی باشد.</p>
برقراری روابط سالم و نیکو با دیگران	<p>حضرت علی (علیه السلام) در خصوص نحوه معاشرت با دیگران می‌فرماید: «با مردم آن‌گونه معاشرت کنید که اگر مردید بر شما اشک ریزند و اگر زنده ماندید، با اشتیاق سوی شما آیند (نهج‌البلاغه، حکمت/۱۰). آن حضرت همواره کارگزاران خویش را به پیوند و برقراری روابط نیکو با مردم به‌ویژه با پرهیزکاران و راستگویان سفارش می‌فرمود (نامه‌های/۵۳ و ۵۴).</p>
آزادی در برابر ابراز عقاید	<p>گفتگوی مطلوب یا آرمانی آن نوع است که نخست همه افراد حق مساوی برای شرکت در آن دارند؛ دوم شرکت‌کنندگان از کامل‌ترین دانش برخوردار باشند و سوم اینکه به هنگام مواجه شدن با استدلالی بهتر از استدلال خود به آن احترام بگذارند و مواضع پیشین خود را کنار نهند (هابرماس، ۲۰۰۵).</p>

<p>امام علی (علیه السلام) در این باره در نهج البلاغه می‌فرماید: آن سان که با جباران سخن می‌گویند با من سخن مگویند و از من پنهان مدارید آنچه را از مردم خشمگین به هنگام خشمشان پنهان می‌دارند. همچنین، به چابوسی و تملق با من رفتار نکنید و مپندارید که گفتن حق بر من گران می‌آید (خطبه / ۲۱۶). در واقع، در این خطبه امام اشاره به آزادی بیان داشته است و از مردم خواسته‌اند در هر صورتی صحبت حق را به ایشان برسانند.</p>	
<p>سعه صدر به‌عنوان یکی از اصول تعلیم و تربیت بیان‌کننده این است که روابط میان معلم با شاگردان و شاگردان با یکدیگر باید به‌نحوی باشد که در صورت نرسیدن به توافق، دیدگاه‌های مخالف محترم شمرده شود و در عین مخالفت با آن، مورد تحمل و تساهل قرار گیرد. ایجاد سعه صدر در افراد باید به منزله قاعده اساسی برای رفتارهای افراد با یکدیگر در فضای کلاس باشد (باقری، ۱۳۸۵).</p> <p>حضرت علی (علیه السلام) در این باره می‌فرماید: مَنْ صَاقَ صَدْرَهُ لَمْ يَصْبِرْ عَلَىٰ آدَاءِ الْحَقِّ: کسی که سینه‌اش تنگ باشد بر ادای حق تاب نیاورد (حکمت / ۱۷۶). سعه صدر شخص را بردبار، مقاوم، پرحوصله و توانا می‌کند و چنین شخصی می‌تواند سختی‌ها و مشکلات را به‌خوبی تحمل کند و در جهت اهداف «دولت حق» عمل نماید.</p> <p>پس در اندیشه تربیتی علی (علیه السلام) بهترین وسیله اداره امور داشتن گشادگی سینه و پر ظرفیتی و بری بودن از تنگ‌نظری و کم ظرفیتی است؛ چنان‌که از آن حضرت روایت شده که فرمود: «رُلَّةُ الرِّيَاسَةِ سَعَةُ الصَّدْرِ» (حکمت / ۱۷۶).</p>	سعه صدر

پس با تأمل در داده‌های جدول شماره ۱ مشخص می‌شود که در آموزه‌های امام علی (علیه السلام) در جهت تربیت اجتماعی فراگیران، راهنما و دستورالعمل‌هایی در قالب اصول تربیت اجتماعی وجود دارد که عوامل اجرایی در مراکز آموزشی با بهره‌گیری از آنها می‌توانند فراگیران شایسته‌ای را برای جامعه اسلامی تربیت نمایند.

سؤال ۲: در متون کتاب درسی مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی، به چه میزان به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه توجه شده است؟

جدول شماره ۲. میزان توجه به اصول تربیت اجتماعی در متن درسی مطالعات اجتماعی

رتبه	درصد نسبی	فراوانی	مؤلفه‌ها
۲	۳۲/۷۹	۲۰	اصل عزت
۴	۶/۵۶	۴	اصل وحدت
۶	۳/۲۸	۲	اصل مشارکت
۷	۱/۶۴	۱	اصل عدالت
۶	۳/۲۸	۲	اصل آراستگی
۸	۰	۰	اصل سعه صدر
۵	۴/۹۲	۳	اصل مسئولیت
۱	۳۷/۷۰	۲۳	اصل برقراری روابط سالم
۸	۰	۰	آزادی در برابر ابراز عقاید
۳	۱۹/۳۵	۶	اصل محبت
-	۱۰۰	۶۱	جمع

جدول شماره ۳. مصادیق اصول تربیت اجتماعی در متن درسی مطالعات اجتماعی

توضیحات	اصول اشاره شده	مصادیق
در این پاراگراف کلمه محبت ۳ مرتبه ذکر شده است و ۱ مرتبه به کلمه مهربانی اشاره شده است و موضوع کلی این بند میل به محبت کردن و محبت دیدن انسان می‌باشد که این مورد دلیل بر اشاره به اصل محبت است. همچنین، در انتهای پاراگراف به برقراری روابط اشاره کرده که این نیز دال بر اصل روابط سالم می‌تواند باشد.	اصل محبت اصل برقراری روابط سالم	دوستی یکی از مهم‌ترین نیازهای ما به شمار می‌رود. همه ما نیاز داریم که دوستانی داشته باشیم تا هم به آنها محبت کنیم و هم مورد توجه و مهربانی قرار بگیریم. خداوند دسرشت ما انسان‌ها میل به محبت کردن و محبت دیدن و نیاز به برقراری ارتباط با دیگران را قرار داده است (درس اول مطالعات اجتماعی ششم، ۱۴۰۰، ص ۱۰)
در این پاراگراف به تأثیر مثبت و منفی یک دوست اشاره و اذعان شده که در انتخاب دوست احتیاط شود؛ لذا با این تفسیر این پاراگراف به اصل برقراری روابط سالم اشاره داشته است.	اصل برقراری روابط سالم	یکی از موضوعات مهم در روابط دوستی، انتخاب دوست است. اگرچه رفتار و اخلاق دوست خوب مایه آرامش انسان است، با هر کسی نمی‌توان دوستی کرد و همه افراد برای دوستی و رفاقت شایستگی ندارند. گاه ممکن است یک دوست، مسیر آینده و زندگی دوستش را به سوی موفقیت و سعادت تغییر دهد. گاه ممکن است در شرایطی، یک دوست موجب ناراحتی و سرشکستگی دوست خود شود؛ به همین دلیل باید در انتخاب دوست بسیار دقت کنیم (درس اول مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۱۰).
این متن یکی از پاراگراف‌های درس نهم مطالعات اجتماعی است. نام درس پیشرفت‌های علمی مسلمانان می‌باشد و در این پاراگراف به پیشرفت‌ها و برتری مسلمانان اشاره کرده است. طبق این تفسیر این متن به اصل عزت اشاره کرده است.	اصل عزت	دین اسلام بین ملت‌های مختلف با فرهنگ‌ها و آداب و رسوم متفاوت گسترش یافت. مسلمانان تحت تأثیر قرآن و آموزه‌های دینی که به تفکر و آموختن علم اهمیت زیادی می‌داد در زمینه‌های مختلف پیشرفت کردند. آنها از بخش‌هایی از دانش و فونونی که از گذشته در کشورشان بر جای مانده بود نیز استفاده کردند و در پرتو دین اسلام آنها را گسترش دادند. به تدریج سرزمین‌های اسلامی به کانون علمی جهان تبدیل شد (درس نهم مطالعات اجتماعی ششم، ۱۴۰۰، ص ۴۵).
این متن به آزادسازی خرمشهر اشاره دارد، درواقع این پیروزی دال بر اصل عزت است.	اصل عزت	رزمندگان اسلام با همکاری خلبانان شجاع نیروی هوایی ارتش در عملیات بیت‌المقدس توانستند نیروی دشمن را درهم بشکنند. در آخرین مرحله، ارتش صدام با تلفات زیاد و شکست بزرگی روبه‌رو شد. رزمندگان ایرانی درحالی‌که از شوق گریه می‌کردند، بر خاک خرمشهر قدم گذاشتند و خود را به مسجد جامع رساندند؛ بدین ترتیب خرمشهر در سوم خرداد ماه ۱۳۶۱ از چنگال دشمن آزاد شد (درس ۲۴ مطالعات اجتماعی ششم، ۱۴۰۰، ص ۱۱۹).
در این متن به حجاب و پوشش اسلامی اشاره شده است. در پایان متن نیز اذعان شده است که رعایت حجاب موجب عفاف، وقار و متانت هر شخص می‌شود. بنابراین، این متن به اصل آراستگی اشاره کرده است.	اصل آراستگی	همان‌طور که ما در موقعیت‌های مختلف مانند منزل، مدرسه، محل کار، ورزش و مراسم گوناگون لباس‌های مختلف می‌پوشیم، موقع حضور افراد نامحرم نیز باید لباس مناسب به تن داشته باشیم.

		لباس باید پوشش مناسب را برای زن یا مرد مسلمان فراهم کند. رعایت حجاب و عفاف، موجب وقار و متانت شخص می‌شود (درس ۱۶ مطالعات اجتماعی ششم، ۱۴۰۰، ص ۸۳).
با توجه به متن، حفاظت از مکان‌های عمومی گذران وقت، وظیفه هر فردی است و در حفظ این مکان‌ها همه مسئول هستیم. با توجه به تفسیر ذکر شده این متن نیز به اصل مسئولیت اشاره دارد.	اصل مسئولیت	مکان‌های عمومی برای گذراندن اوقات فراغت به همه مردم متعلق است. وظیفه ماست که در حفاظت از این مکان‌ها و وسایل و امکانات داخل آنها بکوشیم (درس ۱۴ مطالعات ششم ابتدایی، ۱۴۰۰، ص ۷۶).
در این متن به مشورت اشاره شده است و مشورت خود نیز دال بر اصل مشارکت می‌باشد.	اصل مشارکت	هرچند ما درباره برخی از موضوعات با دوستانمان همفکری می‌کنیم، در مورد مسائل زندگی و تصمیم‌گیری‌های خودمان باید با بزرگترها مانند پدر و مادر، معلم و مشاور مدرسه مشورت کنیم (درس ۴ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۲۰).
در این متن به رعایت نوبت اشاره شده است و رعایت کردن نوبت در صفوف، از مصادیق اصل عدالت می‌باشد.	اصل عدالت	برای تهیه بلیت، نوبت در صف را رعایت کنیم (درس ۱۴ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۷۴).
در این متن ذکر شده است که ملت ایران از اقوام و گروه‌های مختلف در برابر دشمن ایستادگی کردند. به نوعی این متن با بیان همکاری قوم‌ها و گروه‌های مختلف به اصل وحدت و اصل مشارکت اشاره کرده است.	اصل وحدت - مشارکت	در مقابل هجوم دشمن به کشور ما همه ملت ایران از اقوام و گروه‌های مختلف، زن و مرد و پیر و جوان ایستادگی و از میهن دفاع کردند. آن عده از مردم هم که نمی‌توانستند در جبهه‌های جنگ شرکت کنند با روش‌های دیگر به رزمندگان کمک می‌کردند (درس ۲۴ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۱۲۱).
در این متن به بازی گروهی اشاره شده است. بازی گروهی نیز دال بر اصل مشارکت می‌باشد.	اصل مشارکت	در گذشته، بچه‌ها بیشتر بازی‌های گروهی انجام می‌دادند. این بازی‌ها اغلب جنبه حرکتی یا قدرتی داشتند. امروزه بازی‌های رایانه‌ای بین بچه‌ها رواج پیدا کرده است (درس ۱۴ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۷۲).
در سخن حضرت امیر (علیه السلام) در کتاب به همدلی و رفاقت با نیکان اشاره شده است که این موضوع بر اصل محبت اشاره می‌کند.	اصل محبت	امیرمؤمنان در نامه خود به فرزندشان امام حسن (علیه السلام) فرمودند: با نیکان همدلی و رفاقت کن تا از آنان باشی و از بدان جدا شو تا از آنان نباشی (درس ۱ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۹).

طبق داده‌های جدول شماره ۲ و ۳، در متن کتاب مطالعات اجتماعی ششم، در مجموع ۶۱ مرتبه به اصول تربیت اجتماعی اشاره شده است. در این میان، اصل برقراری روابط سالم با فراوانی ۲۰ در بین اصول دیگر رتبه اول را دارد؛ از این رو در متن مطالعات اجتماعی ششم به اصل سعه صدر و اصل آزادی در برابر ابراز عقاید دیگران توجه نشده است؛ به طوری که این دو اصل کمترین جایگاه را در متن کتاب مطالعات اجتماعی ششم دارد.

۳. در فعالیتهای کتاب درسی مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی، به چه میزان به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه توجه شده است؟

جدول شماره ۴. میزان توجه به اصول تربیت اجتماعی در فعالیتهای دروس مطالعات اجتماعی

رتبه	درصد نسبی	فراوانی	مؤلفه‌ها
۷	۱/۱۳	۱	اصل عزت
۸	۰	۰	اصل وحدت
۲	۲۳/۸۶	۲۱	اصل مشارکت
۸	۰	۰	اصل عدالت
۸	۰	۰	اصل آراستگی
۴	۱۴/۷۷	۱۳	اصل سعه صدر
۳	۱۷/۰۵	۱۵	اصل مسئولیت
۱	۲۷/۲۷	۲۴	اصل برقراری روابط سالم
۵	۱۳/۶۳	۱۲	آزادی در برابر ابراز عقاید
۶	۲/۲۷	۲	اصل محبت
-	۱۰۰	۸۸	جمع

جدول شماره ۵. نمونه‌ای از مصادیق اصول تربیت اجتماعی در فعالیتهای درسی مطالعات اجتماعی

توضیحات	اصل شماره شده	مصادیق
در این فعالیت به فعالیت گروهی اشاره شده است که فعالیت گروهی خود نیز بر اصل مشارکت اشاره دارد.	اصل مشارکت	به‌طور گروهی خصوصیات دوست خوب را فهرست کنید و روی یک مقوا بنویسید و به دیوار کلاس بزنید (درس ۱ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۱۱).
در ابتدای متن به فعالیت گروهی اشاره شده است که دال بر اصل مشارکت می‌باشد. همچنین، در این فعالیت به نوعی به عدم ایجاد ناراحتی برای دوستان اشاره دارد که این نیز دال بر اصل برقراری روابط سالم است.	اصل مشارکت اصل برقراری روابط سالم	به‌طور گروهی رفتارهایی را که موجب ناراحتی دوستان از یکدیگر و برهم خوردن دوستی‌ها می‌شود، فهرست کنید و در کلاس بخوانید (درس ۲ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۱۲).
در این فعالیت از دانش‌آموزان خواسته شد روی یک برگه جواب‌های خود را بنویسند و سپس در کلاس برای سایر دانش‌آموزان نظرات خود را بیان کنند. این فعالیت با توجه به آنچه ذکر شد به اصل آزادی در برابر ابراز عقاید اشاره دارد.	اصل آزادی در برابر ابراز عقاید	فرض کنید شما و گروهی از دوستانتان تصمیم گرفته‌اید یک محصول کشاورزی تولید کنید. کتاب را ببینید و هم‌فکری کنید به چه چیزهایی نیاز دارید؟ آنها را روی یک کاغذ بنویسید و در کلاس بخوانید (درس ۵ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۲۴).
در این فعالیت به کلمه دوست اشاره شده است که کلمه دوست خود نیز دال بر اصل محبت است.	اصل محبت	نام یک یا چند نفر از بهترین دوستانی را که تا به حال داشته‌اید، روی یک ورق کاغذ بنویسید؛ بعد در مقابل نام هر کدام بنویسید که چرا دوستی با این افراد برای شما مهم بوده است یا چرا می‌خواستید با آنها دوست باشید؟ نتیجه را در کلاس بخوانید (درس ۱ مطالعات ششم، ۱۴۰۰: ۸).

در این فعالیت از دانش‌آموزان خواسته شده است که ابتدا همفکری کنند که به اصل مشارکت اشاره دارد و در بحث گروهی و شنیدن دیدگاه و نظر دیگران نیز باید به نظرات یکدیگر احترام بگذارند که نوعی به سعه صدر اشاره دارد.	اصل سعه صدر	به چند گروه تقسیم شوید و همفکری کنید. در محل زندگی شما چه امکانات عمومی برای گذران اوقات فراغت وجود دارد؟ پرس و جو کنید و نام و نشانی آنها را بنویسید (درس ۱۴ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۷۳).
در این فعالیت از دانش‌آموزان خواسته شده است که یک کارت پستال به صورت گروهی تهیه کنند. تهیه کارت پستال به صورت گروهی نیازمند تقسیم وظایف و مسئولیت‌هاست. با توجه به چنین تفسیری این فعالیت به اصل مسئولیت اشاره می‌کند.	اصل مسئولیت	فرض کنید دوستی در خارج از ایران دارید که می‌خواهد به ایران بیاید و از اصفهان دیدن کند. به‌طور گروهی یک کارت پستال با نشانه‌هایی از شهر اصفهان درست، و او را به دیدن اصفهان دعوت کنید. کارت دعوت گروه خود را به تابلوی کلاس نصب کنید (درس ۱۱ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۶۱).
این فعالیت به پیروزی انقلاب اسلامی اشاره دارد؛ بنابراین این فعالیت فهم دانش‌آموزان را درباره اصل عزت و آثار آن ارتقاء می‌بخشد.	اصل عزت	پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی <small>علیه‌السلام</small> دست‌یگانگان را از کشور ما کوتاه کرد. پرس و جو کنید و یک جمله از امام خمینی <small>علیه‌السلام</small> درباره قدرت استعمارگر پیدا کنید و به کلاس بیاورید (درس ۲۳ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۱۱۲).

با توجه به یافته‌های جدول شماره ۴ و ۵ گفتنی است که ۸۸ مرتبه در فعالیت‌های کتب درسی به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج‌البلاغه اشاره شده است؛ البته در فعالیت‌های کتاب درسی، به همه اصول به یک میزان توجه نشده است؛ به‌طوری‌که بیشترین توجه مربوط به اصل برقراری روابط سالم با ۲۴ فراوانی است و در این میان به اصولی همچون اصل وحدت، اصل عدالت و اصل آراستگی توجه نشده است.

۴. در تصاویر کتاب درسی مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی، به چه میزان به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج‌البلاغه پرداخته است؟

جدول شماره ۶. میزان توجه به اصول تربیت اجتماعی در تصاویر کتاب درسی مطالعات اجتماعی

رتبه	درصد نسبی	فراوانی	مؤلفه‌ها
۵	۰	۰	اصل عزت
۴	۱/۳۱	۱	اصل وحدت
۳	۱۱/۶۹	۹	اصل مشارکت
۵	۰	۰	اصل عدالت
۱	۷۰/۱۲	۵۴	اصل آراستگی
۵	۰	۰	اصل سعه صدر
۵	۰	۰	اصل مسئولیت
۲	۱۶/۸۸	۱۳	اصل برقراری روابط سالم
۵	۰	۰	آزادی در برابر ابراز عقاید
۵	۰	۰	اصل محبت
-	۱۰۰	۷۷	جمع

جدول شماره ۷. نمونه‌ای از مصادیق اصول تربیت اجتماعی در تصاویر کتاب درسی مطالعات اجتماعی

توضیحات	اصل اشاره شده	مصادیق
این تصویر به حضور تمامی مسلمان در کنار خانه خدا اشاره می‌کند که به نوعی اشاره‌ای به اصل وحدت دارد.	اصل وحدت	(درس ۹ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۴۴)
در این تصویر رابطه دوستانه به طرز مثبت و سالم به تصویر کشیده شده است.	اصل برقراری روابط سالم	(درس ۲ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۷)
در این تصویر مشارکت ۴ نفر در پهن کردن زیر انداز به تصویر کشیده شده است.	اصل مشارکت	(درس ۱ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۸)
در این تصویر دو دانش‌آموز را با لباسی آراسته و پاکیزه به تصویر کشیده شده است.	اصل آراستگی	(درس ۲ مطالعات ششم، ۱۴۰۰، ص ۱۲)

در جدول شماره ۶ و ۷ داده‌ها نشان می‌دهد که در تصاویر کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی ۷۷ مرتبه به اصول تربیت اجتماعی اشاره شده است؛ البته همچون بخش فعالیت‌ها، در این بخش هم توجه به همه اصول به صورت یکسان نیست؛ به طوری که در تصاویر کتاب مطالعات اجتماعی تنها به اصل وحدت با فراوانی ۱، اصل مشارکت با فراوانی ۹، اصل آراستگی با فراوانی ۵۴ و اصل برقراری روابط سالم با فراوانی ۱۳ اشاره شده است. اما به اصولی همچون اصل عزت، عدالت، مسئولیت، سعه‌صدر، آزادی در برابر ابراز عقاید و اصل محبت هیچ توجهی نشده است.

۵. به چه میزان در کاربرگ‌های کتاب درسی مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی، به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه توجه شده است؟

جدول شماره ۸. میزان توجه به اصول تربیت اجتماعی در کاربرگ‌های کتاب مطالعات اجتماعی

رتبه	درصد نسبی	فراوانی	مؤلفه‌ها
۳	۰	۱	اصل عزت
۴	۱/۴۱	۰	اصل وحدت
۱	۱۱/۶۹	۳	اصل مشارکت
۴	۰	۰	اصل عدالت
۴	۷۰/۱۲	۰	اصل آراستگی
۲	۰	۲	اصل سعه صدر
۳	۰	۱	اصل مسئولیت
۳	۱۶/۸۸	۱	اصل برقراری روابط سالم
۲	۰	۲	آزادی در برابر ابراز عقاید
۴	۰	۰	اصل محبت
-	۱۰۰	۱۰	جمع

جدول شماره ۹. نمونه‌ای از مصادیق اصول تربیت اجتماعی در کاربرگ‌های کتاب مطالعات اجتماعی

توضیحات	اصول اشاره شده	مصادیق
در این کاربرگ به مشارکت دانش آموزان در بحث گروهی اشاره شده است. در گفتگو و بحث گروهی نیز باید با تحمل و شکیبایی به حرف دیگران گوش داد و به نظرات یکدیگر احترام گذاشت. بنابراین این کاربرگ نیز به نوعی به اصل سعه صدر اشاره دارد.	اصل مشارکت اصل سعه صدر	بحث گروهی - موقعیت‌های زیر را بخوانید و درباره کارهای افراد گفتگو کنید. کار کدام یک از آنها درست یا نادرست است؟ بهتر است هریک از آنها در این موقعیت چگونه رفتار کنند؟ (کاربرگ ۱)
در این کاربرگ به نوعی به نهی بدگویی همکلاسی خطاب به دانش آموزان شده است که این دال بر اصل برقراری روابط سالم دارد.	اصل برقراری روابط سالم	مریم و لیلا با هم دوست هستند. مریم متوجه می‌شود که گاه لیلا پشت سر یکی از همکلاسی‌هایشان بدگویی می‌کند. مریم با مهربانی به لیلا می‌گوید: همان‌طور که ما دوست نداریم کسی پشت سر ما حرف بزند، پس ما هم نباید عیب دیگران را بگوییم؛ اما لیلا اخم‌هایش را درهم می‌کشد و ناراحت می‌شود. (کاربرگ ۲)
در این کاربرگ به بحث گروهی اشاره شده است و بحث گروهی نیز به اصل آزادی در برابر ابراز عقاید اشاره دارد.	اصل آزادی در برابر ابراز عقاید	به‌طور گروهی موقعیت‌های زیر را بخوانید و تصمیم‌گیری کنید. درباره انتخاب‌های مختلف و نتایج آنها در کلاس بحث کنید. هنگام تصمیم‌گیری، این سؤال‌ها را از خودتان بپرسید. (کاربرگ ۳)
در این کاربرگ به پیشرفت‌های مسلمانان اشاره شده است و به نوعی دانش آموزان را به وجود اصل عزت و آثار آن آگاه می‌نماید.	اصل عزت	درس را بخوانید و علت‌های پیشرفت‌های مسلمانان را به‌طور خلاصه توضیح دهید. (کاربرگ ۱۳)
در این کاربرگ به مسئولیت‌پذیری در قبال مصرف درست انرژی اشاره دارد.	اصل مسئولیت	همراه با اعضای خانواده در مصرف درست انرژی همکاری کنید و در مدت یک هفته کارهایی که در این زمینه انجام داده‌اید را در جدول بنویسید. (کاربرگ ۱۲)

طبق داده‌های جدول شماره ۸ و ۹، در کاربرگ‌های مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی ۱۰ مرتبه به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه اشاره شده است. در واقع، از بین اصول دهگانه، اصل مشارکت با فراوانی ۳، اصل سعه صدر با فراوانی ۳، اصل آزادی در برابر ابراز عقاید دیگران با فراوانی ۱، اصل مسولیت با فراوانی ۱ و اصل عزت با فراوانی یک در بخش کاربرگ‌ها مورد توجه قرار گرفته است. اما به دیگر اصول دهگانه همچون اصل عدالت، اصل وحدت، اصل آراستگی و اصل محبت در کاربرگ‌ها به کلی اشاره‌ای نشده است.

۶. میزان توجه به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه در کل کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی به چه صورتی است؟

جدول شماره ۱۰. میزان توجه به اصول تربیت اجتماعی در بخش‌های چهارگانه کتاب مطالعات اجتماعی

رتبه	درصد نسبی	فراوانی اصول تربیتی	بخش‌های کتاب
۳	۲۵/۸۵	۶۱	متن کتاب درسی
۲	۳۲/۶۲	۷۷	تصاویر
۱	۳۷/۲۹	۸۸	فعالیت
۴	۴/۲۴	۱۰	کاربرگ
-	۱۰۰	۲۳۶	جمع

مطابق یافته‌های جدول شماره ۱۰، میزان توجه به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه در تمام بخش‌های کتاب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی به صورت یکسان نیست. داده‌های جدول شماره ۱۱ نشان‌دهنده این است که در متن درسی ۶۱ مرتبه، تصاویر ۷۷ مرتبه، فعالیت ۸۸ مرتبه و کاربرگ‌ها ۱۰ مرتبه به اصول تربیت اجتماعی از منظر اسلام توجه شده است. به طوری که فعالیت‌های کتاب درسی بیشترین و کاربرگ‌ها کمترین اشاره را به اصول تربیت اجتماعی از منظر اسلام داشته‌اند.

جدول شماره ۱۱. میزان توجه به اصول تربیت اجتماعی در کل کتاب مطالعات اجتماعی

رتبه	درصد نسبی	فراوانی	مؤلفه‌ها
۴	۹/۳۲	۲۲	اصل عزت
۹	۲/۱۱	۵	اصل وحدت
۳	۱۴/۸۳	۳۵	اصل مشارکت
۱۰	۰/۴۰	۱	اصل عدالت
۲	۲۳/۷۲	۵۶	اصل آراستگی
۶	۶/۳۵	۱۵	اصل سعه صدر
۵	۸/۰۵	۱۹	اصل مسولیت
۱	۲۵/۸۴	۶۱	اصل برقراری روابط سالم
۷	۵/۹۳	۱۴	آزادی در برابر ابراز عقاید
۸	۳/۳۸	۸	اصل محبت
-	۱۰۰	۲۳۶	جمع

با توجه به جدول شماره ۱۱ در کل کتاب مطالعات اجتماعی ششم به اصل عزت ۲۲ مرتبه، وحدت ۵ مرتبه، مشارکت ۳۵ مرتبه، عدالت ۱ مرتبه، آراستگی ۵۶ مرتبه، سعه صدر ۱۵ مرتبه، مسئولیت ۱۹ مرتبه، برقراری روابط سالم ۶۱ مرتبه، آزادی در برابر ابراز عقاید ۱۴ مرتبه و به اصل محبت ۸ مرتبه اشاره شده است. در این میان، کتاب درسی مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی به اصل برقراری روابط سالم بیشترین توجه و به عدالت کمترین توجه را داشته است.

نتیجه گیری

اسلام نسبت به اصل اجتماعی شدن انسان و تشویق به گرایش به اجتماع تأکید زیادی دارد. در این راستا پیامبر اسلام ﷺ می فرماید رأس عقل، بعد از ایمان، دوستی و معاشرت با مردم و خیر رساندن به همه انسان‌ها، خوب و بد است (مجلسی، ۱۳۶۰، جلد ۷۴، ۳۹۲) یا امیرالمؤمنین (علیه السلام) در این باره می فرماید: با مردم ارتباط و معاشرت داشته باشید و به آنان احسان کنید و از دوری و قطع رابطه اجتناب نمایید (مجلسی، ۱۳۶۰، جلد ۷۴، ۴۰). بنابراین به خاطر اهمیت بالای اجتماعی شدن و تربیت اجتماعی در دین اسلام در پژوهش حاضر به بررسی و تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی براساس اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه پرداخته شد.

از آنجایی که هدف این مقاله تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی براساس اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه بود، در گام اول و در پاسخ به سؤال اول پژوهش با روش تحلیل اسنادی و کتابخانه‌ای به بررسی محتوای کتاب نهج البلاغه و مقالات انجام شده در این زمینه پرداخته شد و حاصل این مطالعه منجر به شناسایی اصول تربیت اجتماعی همچون اصل عزت، وحدت، محبت، مشارکت، مسئولیت، عدالت، برقراری روابط سالم، سعه صدر، آزادی در برابر ابراز عقاید و اصل آراستگی شد.

گفتنی است پژوهشگرانی همچون حاجی ده‌آبادی (۱۳۷۷)، دلشادتهرانی (۱۳۷۹)، باقری (۱۳۸۵)، بهشتی و اردکانی (۱۳۸۶) و مزروقی و اناری‌نژاد (۱۳۸۶) به بررسی مبانی و اصول تربیت اجتماعی در اسلام و نهج البلاغه پرداخته‌اند و در این پژوهش نیز در راستای شناسایی اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه ضمن مطالعه خود کتاب نهج البلاغه به مطالعه منابع فوق پرداخته شد تا این اطمینان حاصل شود که اصول شناسایی شده موارد مرتبط با مبحث تربیت اجتماعی باشد.

در پاسخ به سؤال دوم پژوهش این یافته محقق شد که در مجموع متون کتاب مطالعات ششم ابتدایی، ۶۱ مرتبه به اصول تربیتی از منظر نهج البلاغه توجه شده است. در توضیح بیشتر باید گفت اصل برقراری روابط سالم با فراوانی ۲۰ در بین اصول دیگر رتبه اول را دارد. از این رو در متن مطالعات اجتماعی ششم به اصل سعه صدر و اصل آزادی در برابر ابراز عقاید دیگران اصلاً توجه نشده است و یا برخی از اصول مثل اصل مشارکت، عدالت، مسئولیت و وحدت کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این در حالی است که اصولی مثل سعه صدر، آزادی در برابر ابراز عقاید دیگران، مشارکت، وحدت، عدالت و مسئولیت در امر تربیت اجتماعی فرد نقش برجسته‌ای را ایفا می‌کنند؛ چون فردی که نحوه مشارکت با دیگران را یاد نگیرد و نتواند در جامعه با توجه به توانایی‌های خود مسئولیتی را برعهده بگیرد و... به لحاظ تربیت اجتماعی ضعیف و ناتوان محسوب می‌شود.

بکالوو-ساستره (۲۰۱۹) نیز در این باره دیدگاه مشابهی ذکر کرده‌اند؛ به طوری که آنها در بحث تربیت اجتماعی به انجام فعالیت‌های گروهی تأکید می‌کنند و از طریق کارهای گروهی است که دانش‌آموزان نحوه مشارکت با دیگران و گرفتن مسئولیت و... را یاد می‌گیرند. بنابراین، در کتابی مثل مطالعات اجتماعی که یکی از رسالت‌های اصلی آن تربیت اجتماعی و پرورش شهروند توانمند است (پایگاه کتاب‌های درسی، ۱۴۰۰، ص ۴۷)، باید متخصصان در امر تدوین محتوای این کتاب درسی به همه اصول تربیت اجتماعی به میزان مناسب توجه داشته باشند.

به طور کلی، طبق یافته‌های این پژوهش در پاسخ به سؤال سوم، چهارم و پنجم در بخش فعالیت‌ها، تصاویر و کاربرگ‌ها نیز این ناهماهنگی در میزان توجه به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه در کتاب مطالعات اجتماعی دیده می‌شود؛ به طوری که به برخی از اصول با فراوانی بالایی توجه شده است؛ اما به اصول دیگر یا اصلاً توجه نشده یا به میزان بسیار کمتری در بخش تصاویر، فعالیت‌ها یا کاربرگ‌ها به آنها پرداخته شده است.

برای مثال، در بخش فعالیت‌ها ۸۸ مرتبه به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه اشاره شده است و بیشترین توجه مربوط به اصل برقراری روابط سالم با ۲۴ فراوانی است و در این میان اصولی همچون اصل وحدت، عدالت و آراستگی به طور کامل مورد توجه قرار نگرفته است. توجه نکردن به اصول تربیت اجتماعی در بخش فعالیت‌ها و همچنین بخش کاربرگ‌ها گاه می‌تواند کاستی‌های زیادی را در بحث تربیت اجتماعی فراگیران ایجاد نماید؛ زیرا بخش فعالیت‌ها و کاربرگ‌ها در کتاب مطالعات اجتماعی یکی از قسمت‌های هر درس تلقی شده و روش پاسخ‌دهی به فعالیت‌ها، برخی به صورت فردی و برخی به صورت گروهی است و این بخش‌ها برای فراگیران

فرصتی را ایجاد می‌کند تا آنچه را به صورت نظری یاد گرفته‌اند در عمل هم بیشتر با آنها درگیر شده و در راستای انجام فعالیت‌ها بیشتر تفکر و تأمل داشته باشند.

گفتنی است که در رابطه با تصاویر کتاب مطالعات اجتماعی خوب است بدانیم که در هر درسی از مطالعات اجتماعی، یک یا چند تصویر به همراه متن آورده شده است. این تصاویر دو مفهوم دور و نزدیک در متن کتاب مطالعات اجتماعی دارند. مفهوم نزدیک همان موضوع درس است که به طور مثال، در درس ۱ و ۲ مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی در مورد دوستی بحث شده است؛ تصاویر آن هم در مورد دوستی است که این، همان مفهوم نزدیک محسوب می‌شود. اما مفهوم دور، مفهومی خارج از مفهوم موضوع درس است که می‌توان از تصویر برداشت‌های متفاوتی داشت. پس توجه به همه اصل‌های تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه در بخش تصاویر کتاب مطالعات اجتماعی نیز به صورت مناسب از اهمیت بالایی برخوردار است و توجه نکردن به آن به ویژه در دوره ابتدایی شاید خلأهای زیادی را در امر یادگیری دانش‌آموزان خلق کند؛ زیرا دانش‌آموزان در دوران اولیه رشد، امور عینی را بهتر و راحت‌تر از امور ذهنی فرامی‌گیرند و یا طبق یافته افخمی‌نیا (۱۳۸۶)، آرمند و ملکی (۱۳۹۱) و بهرام بیگی (۱۳۹۵)، کتاب‌هایی که از تصاویر بالایی برخوردار هستند، همیشه بیشتر مورد پذیرش بوده‌اند. چون تصاویر کتاب اگر به شکل صحیح در کنار متن قید شود، موجب ایجاد انگیزه در فراگیران می‌شود و با جلب نظر و تمرکز حواس دانش‌آموزان نتیجه‌ای عمیق‌تر از پردازش متن به دست می‌دهند و یا با خلق ارتباطی غیرکلامی باعث تداعی با متن می‌شود.

در پایان یک نکته نیز جهت آشنایی خوانندگان این اثر لازم به ذکر است که گاه ممکن است برایشان سؤال باشد که چگونه در بخش فعالیت‌ها یا کاربرگ‌ها میزان توجه به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه سنجش و بررسی شد؟ در پاسخ باید گفت برای مثال در بخش فعالیت‌ها پاسخ‌دهی به بعضی از فعالیت‌ها همان‌طور که اذعان شد به صورت گروهی است. در بیشتر فعالیت‌هایی که در قالب گروه مطرح شده از دانش‌آموزان خواسته شده نظر خود را در گروه بیان کنند؛ این بدان معناست که ابتدا دانش‌آموزی که قرار است نظر خود را در گروه مطرح کند، به نوعی از اصل آزادی در ابراز عقاید پیروی کرده است و از این رو حین ارائه نظر توسط دانش‌آموز، دیگر شاگردان باید با صبر و حوصله به نظر دیگران گوش کنند؛ حتی در صورتی که نظر آنها مغایر با نظر خودشان باشد. این موضوع نیز خود اشاره‌ای به اصل سعه صدر دارد.

همچنین، در فعالیت‌های گروهی به ویژه فعالیت‌هایی که از دانش‌آموزان خواسته می‌شود، متناسب با متن درس پوستر آماده کنند، به اصل مسئولیت پرداخته شده است؛ به این دلیل که در

کار گروهی باید وظایف بین دانش‌آموزان تقسیم شود. در کار گروهی که یکی از ملزومات مشارکت است، باید همفکری و همکاری وجود داشته باشد؛ پس در فعالیت‌های گروهی به اصل مشارکت نیز پرداخته شده است. بنابراین، به‌طور کلی، در بخش فعالیت‌ها و کاربرگ‌ها با توجه به نوع فعالیتی که از دانش‌آموزان خواسته شده است، می‌توان میزان توجه به اصول تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه را سنجش و ارزشیابی کرد.

منابع

- * نهج البلاغه (۱۳۸۴)، ترجمه محمد دشتی، قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین (علیه السلام).
۱. آرمند، محمد و حسن ملکی (۱۳۹۱)، مقدمه‌ای بر شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی دانشگاهی، تهران: سمت.
 ۲. اسدی، علی و ابراهیم نعیمی (۱۴۰۰)، «ارائه الگوی نظری تربیت اجتماعی کودکان از منظر قرآن»، فصلنامه علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۵۳(۱)، ص ۴۳-۵۷.
 ۳. اشرف سمنانی، بهروز (۱۳۹۸)، «وندالیزم؛ معضل همیشگی شهرهای بزرگ»، ایرنا.
 ۴. افخمی‌نیا، مهدی (۱۳۸۶)، «تصویر و نقش آن در آموزش زبان بیگانه»، فصلنامه فلسفه و کلام علامه، ۱۳(۱)، ص ۳۷-۵۴.
 ۵. باقری، خسرو (۱۳۸۵)، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، چاپ اول، تهران: انتشارات مدرسه.
 ۶. بهرام‌بیگی، مه‌ری (۱۳۹۵)، «نقش تصویر و رنگ آن در کتاب‌های درسی و دانشگاهی و تأثیر آن در آموزش زبان بیگانه»، ترویج علم، ۱۷(۱)، ص ۳۷-۵۳.
 ۷. بهشتی، سعید؛ محمدعلی افخمی اردکانی (۱۳۸۶)، «تبیین مبانی و اصول تربیت اجتماعی در نهج البلاغه»، فصلنامه علمی تربیت اسلامی، ۲(۴)، ص ۷-۳۹.
 ۸. پایگاه کتاب‌های درسی (۱۴۰۰)، «اهداف کلی برنامه‌درسی مطالعات اجتماعی در دوره آموزش عمومی»، لینک منبع: <http://chap.sch.ir/sites/default/files/books/92-93/559/046-054-C78.pdf>
 ۹. جان‌نثاری، حسینعلی و سیدحسین واعظی (۱۳۹۸)، «نقش الگوهای اخلاقی در تربیت اجتماعی از منظر قرآن کریم»، فصلنامه علوم قرآن و حدیث، ۱۰۳(۱)، ص ۷۰-۹۶.
 ۱۰. حاجی ده‌آبادی، محمدعلی (۱۳۷۷)، درآمدی بر نظام تربیتی اسلام، قم: دفتر تحقیقات و تدوین متون درسی.
 ۱۱. حسینی‌زاده، سیدعلی و سمیه سادات موسوی (۱۳۹۷)، بررسی و تحلیل مبانی تربیت اجتماعی با تکیه بر منابع اسلامی، مطالعات قرآنی نامه جامعه، ۱۲۷(۱)، ص ۹۵-۱۲۰.
 ۱۲. دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۷۹)، منظر مهر: مبانی تربیت در نهج البلاغه، تهران: انتشارات دریا.

۱۳. سپهوند، رضا؛ محسن عارف‌نژاد، فریبرز فتحی چگنی و مهدیه سپهوند (۱۳۹۹)، «شناسایی و تبیین اثرگذارترین و اثرپذیرترین مؤلفه‌های مؤثر بر گرایش دانش‌آموزان به وندالیسم با روش دیمتلفازی (مورد مطالعه: دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان خرم‌آباد)»، فصلنامه پژوهش‌های کاربردی روان‌شناختی، ۱۱(۲)، ص ۱۸۱-۲۰۸.
۱۴. عربی، حمیدرضا و احمد عابدی (۱۳۸۲)، «تحلیل محتوا کتاب‌های درسی دوره ابتدایی براساس سازه پیشرفت»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۲(۳)، ص ۲۹-۵۴.
۱۵. فدایی، فاطمه؛ حسن قراباغی، فرزانه عباسی و شیوا اسمعیلی (۱۳۹۷)، «روش‌های تربیت اجتماعی و اخلاقی در نهج‌البلاغه»، مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیت در (مرکز توسعه آموزش‌های نوین ایران)، ۴(۴)، ص ۲۷۵-۲۸۹.
۱۶. قاسم‌زاده اجیرلو، اسلام؛ سیدرضا معینی و روزا کرم‌پور (۱۳۹۹)، «بررسی تجارب زیسته مربیان و دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر پارس آباد از وندالیسم»، جامعه پژوهی فرهنگی، ۱۱(۱)، ص ۹۵-۱۲۴.
۱۷. قدمیاری، معصومه (۱۳۹۵)، «تربیت اجتماعی از دیدگاه امام علی (علیه السلام) و برنامه آموزش فلسفه کودک»، مجله فلسفه کودک، ۱۲(۱)، ص ۵-۱۶.
۱۸. کریمی منجرمویی، یزدان و مهناز فرهنگد (۱۳۹۵)، «وندالیسم و جوانان (مطالعه موردی جوانان ۱۵-۲۰ ساله شهر لردگان)»، مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی، ۵(۲)، ص ۱۸۷-۲۰۶.
۱۹. مارشال، کاترین و گرچن راسمن (۱۳۷۷)، روش تحقیق کیفی، ترجمه علی پارسائیان و سید محمداعرابی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۲۰. مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۰)، بحارالانوار، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۲۱. مزروقی، رحمه‌الله و عباس اناری‌نژاد (۱۳۸۶)، «تربیت اجتماعی از منظر نهج‌البلاغه»، فصلنامه تربیت اسلامی، ۲(۴)، ص ۱۶۳-۱۹۲.
۲۲. میرزا محمدی، محمدحسن؛ یاسر نانکلی و محسن ایمانی (۱۴۰۰)، «تبیین تربیت اجتماعی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و تحلیل آن براساس نظریه تربیت اجتماعی فارابی»، فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت سلامی، ۴۴(۱)، ص ۲۷۰-۲۲۸.
۲۳. نوراللهی، فریبا (۱۳۹۵)، «تحلیل محتوا مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی، برنامه‌درسی از دیدگاه اخلاق آموزش»، استاد راهنما: غلامعلی احمدی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

24. Campillo, M., Sáez, J., & Sánchez, M. (2014), "Situational ethics and the professionalization of social education", *Ethics and Education*, 9(1), 3-15.
25. Habermas, J. (2005), *The Communicative Action Theory*. (K. Pouladi, Trans.). Tehran: Ruzname-Iran Publication. (In persion). Bagheri, K. (2010). Neo-Pragmatism and Philosophy of Education. Tehran: University of Tehran Press. (In persion).
26. Kim, Y. (1993), "The social education curriculum for young Korean children", *Early Child Development and Care*, 85(1), 25-34.
27. Stanley, W. B. (1981), "Toward a Reconstruction of Social Education", *Theory & Research in Social Education*, 9(1), 67-89.